

DE POLITIEKE DOMINEE

1743-
1812

IJSBRAND
VAN
HAMELSVELD

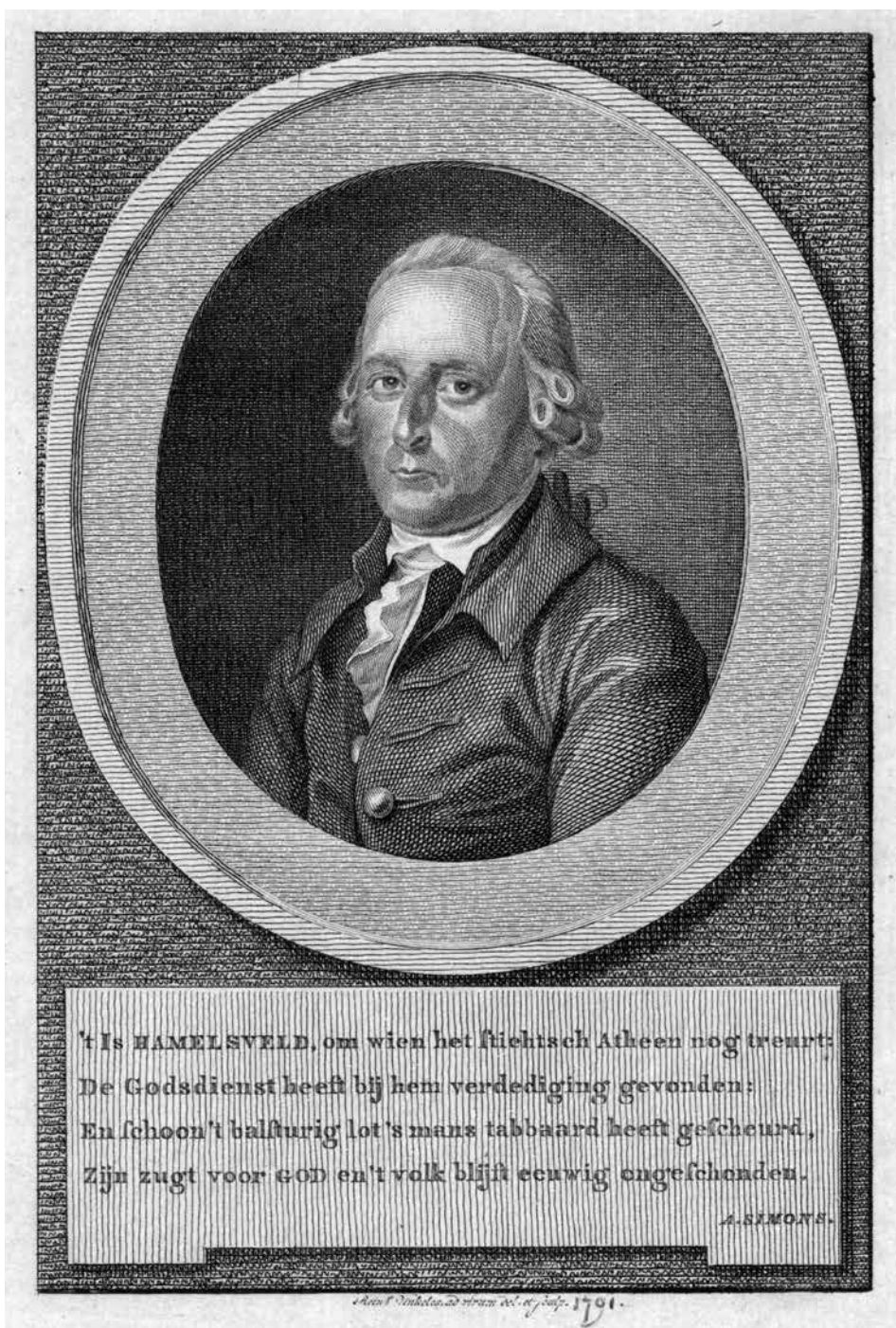
1674

TOM NIEUWENHUIS

De politieke dominee

Voor Marjan

Portret van Ijsbrand van Hamelsveld. Kopergravure van de hand van Reinier Vinkeles uit 1791.

De politieke dominee

Ijsbrand van Hamelsveld 1743-1812

TOM NIEUWENHUIS

Hilversum

Verloren

2022

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door financiële steun van de Stichting Daendels, het Dr. Hendrik Muller Vaderlandsch Fonds, de Dr. C. Louise Thijssen-Schoute Stichting en onze familiebelg B.J.W.M. Nieuwenhuis.

Afbeelding op het omslag: ‘Op den professorale krygsman. Zyn Geestelyk gewaad afgelegd hebbende, staat gereed om zyn agterzynde Bende te hulp te komen.’ Spotprent uit 1786 op Ijsbrand van Hamelsveld in het uniform van het vrijcorps Pro Patria et Libertate (zie p. 6).

© 2022 Tom Nieuwenhuis
Uitgeverij Verloren bv
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

ISBN 9789464550351

Omslagontwerp en opmaak: Rombus/Patricia Harsevoort, Hilversum
No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud

Voorwoord	7
Inleiding	9
DEEL I LEVENSLLOOP	13
1 Jeugd, opleidingen en beroepingen	15
2 Utrecht en de patriottenbeweging	27
3 Tussen twee revoluties: 1787-1794	41
4 Bataafse Revolutie	53
5 Laatste jaren	87
DEEL II PUBLIEKE INTELLECTUEEL EN GELEERDE	93
1 Van Hamelsveld als publicist	95
2 Politieke en sociale kwesties	120
3 Geleerde en theoloog	139
DEEL III DE BETEKENIS VAN IJSBRAND VAN HAMELSVELD	155
Bijlage: W.IJ. van Hamelsveld: Het Boek der Herinnering (1834)	166
Bibliografie	194
Verantwoording van illustraties	209
Index	210

OP DEN

PROFESSORAALE KRYGSMAN.

Zyn Geestelyk gewaad afgelegt hebbende, staat gereed om zyn agterzynde Bende te hulp te komen.

*Tweeledig zaagt gy my, maar ik heb uitgetogen
Het Geestelyk gewaad, ik kon niet meer gedogen
Den druk van myne Schaar, door wrange Orange vrugt
Ik gord het zwaart op zy en maak my dus gedugt.*

* * * * *

*Met Alexanders Moet, zal ik dat zwaart doen wagen,
Al moest het gansche Land, de vrugten hier van draagen.
Ik trap de oude Wet (*), versleten op den grond,
En maak met Utrechts Schaar op Nieuw een sand Verbond.*

(*) 1674.

‘Op den professorale krygsmān. Zyn Geestelyk gewaad afgelegt hebbende, staat gereed om zyn agterzynde Bende te hulp te komen.’ Spotprent uit 1786 op Ijsbrand van Hamelsveld in het uniform van het vrijcorps Pro Patria et Libertate.

Voorwoord

In mijn proefschrift uit 1986 *Keeshonden en Prinsmannen. Durgerdam, Ransdorp en Holisloot 1780-1813*¹ is een paragraaf gewijd aan de predikant van Durgerdam, IJsbrand van Hamelsveld. Hij is mij nadien blijven intrigeren. Tijdens de coronatijd kreeg ik tijd en gelegenheid om een studie aan hem te wijden. Het product daarvan ligt voor u.

Tijdens het schrijven hebben Wijnand Mijnhardt, Jojada Verrips en Marjan Boot mij van waardevol commentaar en advies voorzien, waarvoor ik hen zeer erkentelijk ben.

Amsterdam, juli 2022.

1 Amsterdam 1986.

Inleiding

In de laatste twee decennia van de achttiende eeuw heeft de uit Utrecht afkomstige predikant en hoogleraar Godgeleerdheid IJsbrand van Hamelsveld (1746-1812) een belangrijke rol gespeeld in de Republiek. Hij was niet alleen het prototype van de gematigd verlichte publieke intellectueel, maar had ook een praktisch en moedig aandeel in de revolutionaire bewegingen van zijn tijd. Toch heeft hij maar in beperkte mate de aandacht gekregen die hij verdiende. Het doel van dit boek is om in deze leemte te voorzien.

Voor een goed begrip van zijn rol is het van belang om eerst kort de tijd te schetsen waarin hij actief was. Zij wordt grotendeels bepaald door twee historische ontwikkelingen die de aanzet hebben gegeven tot de vorming van de moderne staat in Nederland: de *Patriottenbeweging* van 1780-1787 en de *Bataafse Revolutie* in 1795-1798. De Patriottenbeweging was de eerste serieuze poging om te komen tot een democratisering van de staatkundige verhoudingen in de Republiek. Eerdere opstanden, zoals de *Doelistenbeweging* van 1749-1750, waren gericht op de verdediging van 'oude rechten', vooral de privileges van de gilden. Tijdens de Patriottentijd kwam het bestaansrecht van het corrupte stadhoudelijke regime ter discussie te staan. Pogingen tot democratisering van de lokale verhoudingen kregen een forse impuls als gevolg van het echec van de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) dat de stadhouder werd aangewreven. De oorlog versnelde de al ingezette achteruitgang van koopvaardij, nijverheid en handel. De kritiek op Willem V en zijn entourage zwol aan en leidde tot agitatie tegen Oranje. Kenmerkend voor de Patriottentijd was dat voor het eerst een groot deel van de bevolking bij politieke discussies betrokken raakte.

In Utrecht vond de eerste revolutionaire omwenteling in een grote stad plaats. Aan de invloed van de stadhouder en het prinsgezinde deel van de vroedschap werd in 1786 een einde gemaakt. Dat Utrecht en niet Amsterdam het voortouw nam hield verband met het verschil in autonomie van beide steden. De Amsterdamse koopmans- en bestuurderselite vormde een geduchte macht tegenover stadhouder Willem V, terwijl in Utrecht de invloed van de stadhouder groter was en de uitwassen van zijn regime knellender. Het in 1784 opgerichte vrijkorps *Pro Patria et Libertate*, waarvan ook IJsbrand van

Hamelsveld lid was, zorgde voor een georganiseerde tegenmacht die in de stad dominant werd.

Willem V stond bekend als een weinig besluitvaardige stadhouder die beducht was om een grote stad militair aan te vallen. Het was zijn schoonvader Frederik Willem II van Pruisen die hem in september 1787 te hulp schoot, waarvoor de 'arrestatie' van Willems vrouw Wilhelmina van Pruisen in Goejanverwellesluis op 28 juni 1787 als aanleiding werd gebruikt. Tegen een goed georganiseerd leger als het Pruisische waren de lokale Patriotten kansloos. Duizenden vluchtten vóór de aankomst van de Pruisen het land uit, de meesten naar België en Frankrijk, niet zelden met verlies van have en goed.

De in Utrecht geboren en opgeleide Ijsbrand van Hamelsveld was predikant in achtereenvolgens Durgerdam, Grootebroek en Goes, maar was in 1779 na een conflict uit de laatste stad vertrokken en weer in Utrecht gaan wonen. Daar raakte hij al snel betrokken bij de lokale Patriottenbeweging. Hij was vanaf het begin een spraakmakend lid van het Utrechtse vrijkorps, en niet te beroerd om als predikant en hoogleraar in de Godgeleerdheid aan gevechtshandelingen deel te nemen. Hij vluchtte bij de komst van de Pruisen niet naar het buitenland, maar vond met zijn gezin bescherming bij familie in Durgerdam, waar hij in 1768 zijn loopbaan als predikant was begonnen.

Vanaf september 1787 was er sprake van repressie van alles wat naar Patriotisme zweemde. Het regime van de stadhouder mocht dan weer de overhand hebben gekregen, de gewijzigde internationale verhoudingen zorgden ervoor dat dit niet lang zou duren. De Franse Revolutie van 1789 vormde het scharnierpunt. Vanaf 1793 kwam de stadhouder onder zware druk te staan na troepenbewegingen van de Fransen richting de Lage Landen. De Zuidelijke Nederlanden werden spoedig ingelijfd. Eind 1794 werd het Franse leger bij zijn invasie in de Republiek geholpen door het dichtvriezen van de grote rivieren tijdens de zeer strenge winter van dat jaar.

Van Hamelsveld speelde in december 1794 een moedige rol toen hij als lid van het Comité Revolutionair met veel geld en goud naar 's-Hertogenbosch reisde om aldaar bij te dragen aan de opdracht van het Comité om de Fransen te bewegen om de zelfstandigheid van de Republiek te respecteren. In januari 1795 vluchtte de stadhouder naar Engeland en met hulp van het Franse leger en het Bataafs Legioen onder leiding van Herman Daendels werd de Bataafse Republiek gevestigd. Nederland werd niet ingelijfd door Frankrijk, maar de prijs die de nieuwe Republiek daarvoor moest betalen was hoog en zorgde voor een verdere verzwaring van de publieke schuldenlast.

Ijsbrand van Hamelsveld behoorde tot degenen die niet alleen met woorden maar ook met daden de revolutie hielpen bewerkstelligen. Hij was de uitvoerder van de omwentelingen in West-Friesland en zou vervolgens ook in Leiden een hoofdrol vervullen bij de instelling van een nieuw stadsbestuur. In

Utrecht was hij een gezichtsbepalend lid van de in mei 1795 ingestelde Raad. In maart 1796 trad hij toe tot de Nationale Vergadering, het eerste Nederlandse parlement dat primair belast was met de opstelling van een Grondwet voor de Bataafse Republiek. In de strijd die hierover losbarstte trachtte hij een verzoenende rol te spelen. Zijn optreden werd hem door radicale leden van de Nationale Vergadering niet in dank afgenomen, met als gevolg dat hij na de staatsgreep van 22 januari 1798 gevangen werd gezet in Huis ten Bosch.

Hoewel Van Hamelsveld een belangrijke figuur was in zowel de Patriotentijd als gedurende de eerste jaren van de Bataafse Revolutie is er over hem niet veel gepubliceerd, met uitzondering van de online beschikbare doctoraalscriptie van Coen Görts *Ysbrand van Hamelsveld. Predikant, professor, patriot, politicus*. Daarnaast heeft Niek van Sas een artikel aan Van Hamelsveld gewijd: *De verbeelding en de macht: Ijsbrand van Hamelsveld in het studiehuis der Restauratie*.

In dit boek wordt getracht om hem meer recht te doen. Het is als volgt opgebouwd: deel I gaat over zijn levensloop, deel II over zijn rol als publieke intellectueel en geleerde, en deel III gaat samenvattend over de vraag wat zijn betekenis is geweest.

* * * * *

In het Stadsarchief van Amsterdam bevindt zich een interessant handgeschreven manuscript: *Boek der Herinnering en der Aandenken 1834. Herinneringen van Willem Ijsbrand v. Hamelsveld 1771-1834*. De advocaat, en latere president van het Hof van Assisen, Willem Ijsbrand van Hamelsveld, was de zoon van Ijsbrand van Hamelsveld. Zijn *Boek der Herinnering* is van belang omdat het een beeld verschaft van zijn vader en meer specifiek omdat het een relaas bevat van de gebeurtenissen van eind 1794 tot 1798. Het is gedateerd 1834, maar de tekst is gebaseerd op zijn aantekeningen uit deze periode. Een transcriptie van het voor ons relevante deel van de tekst is als bijlage opgenomen.

DEEL I
LEVENSLIOP

I Jeugd, opleiding en beroepingen

Ijsbrand van Hamelsveld zag in Utrecht het levenslicht op 7 februari 1743 en werd enkele dagen later gedoopt in de Buurkerk in die stad.¹ Zijn vader, ook Ijsbrand van Hamelsveld geheten, was op 9 augustus 1733 getrouwd met Elizabeth Wiggers, uit welk huwelijk twee zonen werden geboren, Ijsbrand en Willem. Wanneer senior is overleden is onbekend, maar zeker eerder dan zijn vrouw, die als weduwe in oktober 1785 ten grave werd gedragen in de Catharinakerk te Utrecht. De oude Van Hamelsveld zou volgens diverse biografische publicaties een bedrijf in speelkaarten hebben gehad.² Hij was echter kaarsenfabrikant. Als diaken bij de Nederlands Hervormde Kerk te Utrecht zal hij een tegenstander van kaartspelen zijn geweest en de Kerk zal geen diakenen hebben aangesteld die speelkaarten produceerden.³

Ijsbrand jr. bracht zijn jeugd door in Utrecht. Het was de bedoeling dat hij de zaak van zijn vader zou overnemen, maar daar dacht hij zelf anders over. Dit gold ook voor zijn broer Willem, die net als Ijsbrand predikant zou worden. Vanaf september 1754, toen elf jaar oud, tot 1758 volgde hij de Latijnse School in Utrecht. Daarna volgde hij colleges aan de Utrechtse universiteit over oosterse talen, filosofie en verder al die vakken die bijdroegen aan zijn studie theologie.⁴ Utrecht behoorde met Leiden en Groningen tot de drie belangrijkste universiteiten. Het onderwijs bestond uit een grondslagenprogramma dat de theologie studie in een brede humanistische context plaatste.⁵

Gelet op zijn kwalificaties als afgestudeerde heeft Van Hamelsveld daar ten volle van geprofiteerd. Op 13 juni 1764 volgde zijn eerste promotie, tot doctor in de filosofie, bij professor Sebald Rau, op de dissertatie *Philologico-*

1 Geboorte-acte van de Nederlands Hervormde Gemeente, d.d. 10 februari 1743.

2 Het *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* (1911-1937, deel 6, p. 693), de *Biblia Neerlandica* (lemma Ijsbrand van Hamelsveld) en het *Biografisch lexicon van de geschiedenis van het Nederlands protestantisme* (deel 4 (1998) p. 178) geven de verkeerde informatie. De juiste informatie wordt verstrekt door Van der Aa (red.), *Biografisch Woordenboek der Nederlanden* (deel 8 (1852-1878)).

3 Over Van Hamelsvelds afkeer van kaartspelen zie bijvoorbeeld Van Hamelsveld 1791:335.

4 Wikipedia.du, lemma Ijsbrand van Hamelsveld.

5 Van Eijnatten 2007:17 (paginering op basis van de Academia-file).

In de laatste twee decennia van de achttiende eeuw heeft de uit Utrecht afkomstige predikant en hoogleraar Godgeleerdheid Ijsbrand van Hamelsveld (1746-1812) een belangrijke rol gespeeld in de Republiek. Hij was niet alleen het prototype van de gematigd verlichte publieke intellectueel, maar had ook een praktisch en moedig aandeel in de revolutionaire bewegingen van zijn tijd. Toch heeft hij maar in beperkte mate de aandacht gekregen die hij verdiende. Het doel van dit boek is om in deze leemte te voorzien.

In de jaren tachtig raakte Van Hamelsveld betrokken bij de Patriottenbeweging in Utrecht. Hij was een spraakmakend lid van het lokale vrijcorps, en niet te beroerd om als predikant en hoogleraar aan gevechtshandelingen deel te nemen. Eind 1794, aan de vooravond van de vestiging van de Bataafse Republiek, speelde hij als lid van het nationale Comité Revolutionair een moedige rol door met veel geld en goud naar 's-Hertogenbosch te reizen om te helpen de Fransen te bewegen de zelfstandigheid van de Republiek te handhaven. Nederland werd inderdaad niet ingelijfd maar de prijs die de nieuwe Republiek daarvoor moest betalen was hoog en zorgde voor een verdere verzwaring van de publieke schuldenlast.

Ijsbrand van Hamelsveld behoorde tot degenen die niet alleen met woorden maar ook met daden de revolutie hielpen bewerkstelligen. Hij was de uitvoerder van de omwentelingen in West-Friesland en speelde ook in Leiden een hoofdrol bij de vestiging van een nieuw stadsbestuur. In Utrecht was hij een gezichtsbepalend lid van de in mei 1795 ingestelde Raad. In maart 1796 trad hij toe tot de Nationale Vergadering, het eerste Nederlandse parlement dat belast was met de opstelling van een Grondwet voor de Bataafse Republiek. In de strijd die hierover losbarstte trachtte hij tevergeefs een verzoenende rol te spelen. Zijn arrestatie in januari 1798 en gevangenneming in Huis ten Bosch maakte een einde aan zijn politieke rol.

